

The role of social skills and life satisfaction in predicting bullying among middle school students

Sehir Hilooğlu*

Fulya Cenkseven-Önder**

ABSTRACT. The aim of this study is to determine the role of the dimensions of social skill and life satisfaction in predicting participation in bullying and victimization. The sample consisted of 935 participants (440 girls and 495 boys) recruited from 6th, 7th, and 8th grades. Bullying Scale (Kutlu, 2005), Matson Evaluation of Social Skills with Youngstres (Matson, Rotatory & Hessel, 1983), and The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale (Huebner, 1994) were used as data collection tools. Results of regression analysis showed that students' bullying levels were predicted significantly by the negative social behaviors, perceived satisfaction from environment and school. Students' victimization levels were predicted significantly by perceived satisfaction from friends, negative social behaviors, perceived satisfaction from environment and school.

Key Words. Bullying, bully, victim, social skills, life satisfaction.

SUMMARY

Purpose and significance: This study aimed at determining the prevalence rate of bullying and victimization among middle school students and investigating the role of the dimensions of social skill and life satisfaction in predicting participation in bullying and victimization.

Methods: The participants of this study consisted of 440 girls and 495 boys, a total of 935 students in grades 6-8 from six public high schools in Adana central province. Their ages ranged from 13 to 15 years ($M = 13.63$, $SD = .68$). In the study, the 'Bullying Scale' (Kutlu, 2005) to determine students' bullying levels, 'Matson Evaluation of Social Skills with Youngstres' (Matson, Rotatory & Hessel, 1983) to learn about students' social skills, and 'The Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale' (Huebner, 1994) to determine the students' life satisfaction levels have been used. In this study, X^2 , ANOVA, Mann-Whitney U and regression analysis was used.

Results: Results revealed that of the total 935 students: 8.3 % of the students were bullies, 9.8 % were victims, 4.8 % were bully/victims and 76.8 % were not involved. When gender differences were investigated in relation to bullying, meaningful differences were found. Males had a larger percentage in bullies, than females. Females had a larger percentage in noninvolved. It was determined that the students who were involved in bullying had more negative social behaviours than those who were not involved; those who were not involved in bullying had more positive social behaviours and social skills total score. In addition, in this study, it was found that students', who not involved in bullying, total points of "friend, school, family, environment and self", the dimensions of Multidimensional Satisfaction Students' Life Scale, were higher than those who involved in bullying. In addition, in a result of regression analysis, the contribution of predictors was accounted as 44.5 % for bullying and 23.3 % for victimization. Based on the regression analysis where gender was a control variable, negative social behaviors, satisfaction perceived from environment and school had significant contribution to explanation of bullying. Students' victimization levels were predicted significantly by perceived satisfaction from friends, negative social behaviors, perceived satisfaction from environment and school.

Discussion and Conclusions: Overall, results revealed the importance of focusing on enrichment of social skills and life satisfaction for bullies and victims. It can be useful to educate bullies and victims about their interpersonal relationship skills. The findings of the present study may provide valuable information to school counselors, parents, teachers and school principals for understanding the construct of bullying and may help them to gain further insight into planning appropriate preventive strategies for dealing with bullying.

* Psychological counsellor, Küçük Dikili Primary School

** Asst. Prof. Dr. Cukurova University, Faculty of Education, e-mail: fulyac@cu.edu.tr

İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinde Zorbalığı Yordamada Sosyal Beceri ve Yaşam Doyumunun Rolü¹

Sehir HİLOOĞLU²

Fulya CENKSEVEN-ÖNDER³

ÖZ. Bu araştırmada, öğrencilerin zorba ve kurban olma eğilimlerinin sosyal beceri ve yaşam doyumunun boyutları tarafından ne oranda yordandığını incelemek amaçlanmıştır. Araştırma 6, 7 ve 8. sınıfa devam eden 935 (440'ı kız, 495'i erkek) ilköğretim ikinci kademe öğrencisi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmada “Zorbalık Ölçeği” (Kutlu, 2005), “Matson Çocuklarda Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği” (Matson, Rotatory ve Hessel, 1983), ve “Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyum Ölçeği” (Huebner, 1994) kullanılmıştır. Regresyon analizi sonucunda olumsuz sosyal davranışlar, yaşanan çevreden ve okuldan algılanan doyumun zorba olmanın anlamlı yordayıcıları olduğu saptanmıştır. Kurban olmanın yordayıcılarının ise sırasıyla arkadaşlıktan algılanan doyum, olumsuz sosyal davranışlar, yaşanan çevreden ve okuldan algılanan doyum olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler. Zorbalık, zorba, kurban, sosyal beceriler, yaşam doyumu.

GİRİŞ

Öğrencilerin okul dönemindeki akademik, duygusal ve sosyal gelişimini olumsuz bir şekilde etkileyen ve yetişkinlik yaşamları boyunca pek çok sorun yaşamalarına neden olabilen okul zorbalığı (Borg, 1998; Rigby, 2002; Olweus, 2005) konusundaki ilk çalışmalar Olweus tarafından 1970'li yıllarda İskandinav ülkelerinde başlatılmıştır (Smith, Pepler ve Rigby, 2006; Olweus, 2005). Olweus'un 1980'lerde İsveç, Norveç ve Finlandiya'da araştırmaya devam ettiği okul zorbalığı konusu, uluslararası alanda da dikkatleri çekmiştir. Zorbalık, Çin (Ekblad ve Olweus, 1986), İrlanda (Collins ve Bell, 1996), Kanada (Craig, Peters ve Konarski, 1998), İngiltere (Arora, 1987; Galloway, 1994; Sharp ve Smith, 1994; Sutton ve Smith, 1999), Avusturya (Klicpera ve Klicpera, 1996), Avustralya (Rigby ve Slee, 1992), Amerika Birleşik Devletleri (Hazler, Hoover ve Oliver, 1992), İskoçya (Mellor, 1997), Japonya (Akiba, 2004) ve Yunanistan (Andreou, 2000) gibi ülkelerde araştırmalara konu olmuştur. Son yıllarda zorbalık çalışmaları yerli literatürde de yerini almaya başlamıştır (Dölek, 1998; Karaman-Kepenekçi ve Çınkır, 2001; Pişkin, 2002; Gültekin, 2003; Pekel, 2004; Akgün, 2005; Kutlu, 2005; Turgut, 2005; Atik, 2006; Koç, 2006; Kartal ve Bilgin, 2007; Cenkseven Önder ve Yurtal, 2008).

Okul zorbalığı konusundaki bilimsel çalışmaların öncüsü olan Olweus (2005) zorbalığı, bir ya da daha fazla öğrenciye yönelik olarak defalarca olumsuz davranışları sergilenmesi olarak tanımlamaktadır. Olumsuz davranış, bir kişiye kasıtlı olarak acı çektirmek ya da acı çektirmeye teşebbüs etmek olarak nitelendirilebilecek davranışları kapsar. Bu davranışlar; sözle tehdit etmek, aşağılamak, isim takmak, dalga geçmek, kişiyi gruptan dışlamak gibi davranışların yanı sıra, birine vurmak, tekmelemek, çimdiklemek gibi fiziksel temas gerektiren davranışları da içerir. Page ve Page'e (2003) göre zorbalık aralarında fiziksel, sözel ya da dolaylı üstünlük olan kişiler arasında gerçekleşmektedir.

Kendilerinden daha güçsüz olanlara zorbaca davranan zorbalar ile zorbalığa maruz kalan kurbanların özelliklerinin bilinmesi okul zorbalığının önlenmesine yönelik uygun planlar yapılabilmesi için önem taşımaktadır. Araştırmalar incelendiğinde zorba öğrencilerin, fiziksel olarak güçlü, saldırgan ve öfkeli, kendilerine güvensiz, iletişim becerileri ve empatik anlayışları zayıf, sıklıkla yalana başvuran ve ahlaki değerler açısından olgunlaşmamış, genellikle güç ve kontrol sahibi

¹ Bu araştırma Sehir Hilooglu'nun (2009) Yard. Doç. Dr. Fulya Cenkseven Önder danışmanlığında hazırlanmış olduğu yüksek lisans tezi temel alınarak oluşturulmuştur.

21-23 Ekim 2009 tarihler arasında Adana'da gerçekleştirilmiş olan X. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi'nde sunulmuştur.

² Uzm. Psk. Dan. Küçük Dikili İlköğretim Okulu

³ Yard. Doç. Dr. Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, PDR AD. fulyac@cu.edu.tr

olmak isteyen, başkalarına acı çektirmekten hoşlanan, kurbanın cezası hak ettiğine inanan, okulda ve evde kurallara uymayan kişiler olarak tanımlanmaktadır (Andreou, 2000; Austin ve Joseph, 1996; Olweus, 2005; Rigby, 2004). Kurban öğrenciler ise genellikle, kaygılı, güvensiz, çekingen, ürkek, arkadaş grupları içinde kendini ispat etme güçlüğü yaşayan, öz saygıları düşük, içine kapanık, düşük sosyal beceri düzeyine sahip, dışlanmışlık, yalnızlık veya fiziksel problemler gibi çeşitli nedenler yüzünden kendini kolayca savunamayan, okul aktivitelerinden kaçmaya başlayan, çeşitli okul kaygılarına ve duygusal problemlere sahip, bireyler olarak tanımlanmaktadır (Andreou, 2000; Austin ve Joseph, 1996; Mynard ve Joseph, 1997; Olweus, 2005; Pişkin, 2002; Rigby, 2002; Ma, 2004).

Zorbalığın, zorbaca davranışlara karışanların, bu tür davranışlara hedef olanların ve bu tür davranışları izleyenlerin üzerinde uzun süreli olumsuz etkileri söz konusudur. Okulda zorbalığa maruz kalan öğrencilerde kısa dönemde ciddi fiziksel ve duygusal örselenmenin olduğu, ayrıca öğrencilerin kişilik yapısında ve eğitimlerinde uzun süreli olumsuz etkilerin ortaya çıktığı belirtilmektedir (Olweus 2005). Zorbalığa uğrayan öğrencilerin, kaygı, kızgınlık ve çaresizlik duyguları yaşadıkları, zorbalığın, intihara kalkışma ve bazı kronik hastalıkların ortaya çıkmasına neden olabileceği kurbanların, okula gitmek istememe genel olarak da okul yaşamından zevk almama durumunu yaşadıkları ileri sürülmektedir (Borg, 1998). Zorbaca davranışlara başvuran öğrencilerin okul kurallarını ihlal etmeleri, saldırganca davranışlara ve şiddete başvurmalarının yanında kişilerarası ilişkilerde de başarılı olmadıkları belirtilmektedir (Olweus, 2005). Bu bilgiler ışığında zorba ve kurban öğrencilerin okula ve çevreye uyum göstermede ve kişilerarası ilişkilerde problemler yaşadıkları söylenebilir. Kişilerarası ilişkilerde, duygusal-davranışsal alanlarda, okulda yaşanan problemler bireyin sosyal becerilerindeki yetersizliğin bir göstergesi olabilir (Avcıoğlu, 2005; Segrin, 2001).

Sosyal beceriler, sosyal çevreye uyum sağlama ve uygun iletişim yolları kullanarak, oluşabilecek çatışmalarla başa çıkabilme becerileri şeklinde tanımlanmaktadır (Matson, Matson ve Rivet, 2007). İyi ilişkiler kurabilme, başkalarının haklarına ve duygularına saygı duyma ve uygun sosyal davranış için grup normlarını dikkate alma gibi bir çocuğun diğer çocuklara yönelik davranışlarını kapsayan sosyal beceriler (Çetin, Alpa Bilbay ve Albayrak Kaymak, 2003), okulu bırakma ve diğer problem davranışların önlenmesinde stresten koruyucu bir etmen olarak belirtilmektedir (Korkut, 2004). Sosyal becerisi yeterince gelişmemiş olanlar akranları tarafından dışlanabilir, ihmal edilebilir ve yetişkinlerin ihmaliyle karşılaşabilirler (Dowrick, 1986; Akt. Çetin ve ark., 2003). Düzenli olarak diğer öğrencilere karşı zorbaca davranışlarda bulunan öğrencilerin, genellikle yetişkinlere karşı koyan, anti-sosyal davranışlara sahip, kişilerarası ilişkilerde başarı sağlayamayan ve okul kurallarını yok sayma eğilimindeki kişiler oldukları, zorbalığa maruz kalan öğrencilerin ise genellikle grup dışına itildikleri ve yalnız kaldıkları belirtilmektedir (Banks, 1997; Pişkin, 2002; Olweus, 2005).

Bireylerin sağlıklı kişilerarası iletişim kurmalarını sağlamada, okul ve aile yaşantısında, sosyal becerilerin önemli bir etkisi vardır (Deniz, 2002). Sosyal becerisi olan çocuklar katıldıkları etkinliklerden daha çok zevk alır ve kendi kararlarını kendileri verirler (Çetin ve ark., 2003). Sosyal beceriye sahip olmanın akranları tarafından kabul edilme, okula uyum sağlama, akademik açıdan başarı elde etme, benliğini olumlu algılama, olumlu kişilerarası ilişkiler geliştirme gibi (Gresham, 1986) yaşam doyumlarını olumlu yönde etkileyebilecek avantajları bulunmaktadır.

Yaşam doyumunu, beklentilerin, gereksinimlerin, istek ve dileklerin karşılanması olarak tanımlanmaktadır (Diener ve Lucas, 1999). Peterson, Park ve Seligman (2005), yaşam doyumunu ve mutluluğun yaşamdan haz alma, yaşamda anlam bulma ve bir durum, kişi ya da yaşantıya bağlanma şeklinde üç boyuttan oluştuğunu belirtmektedirler. Yaşam doyumunu denildiğinde, belirli bir duruma ilişkin doyum değil, genel olarak tüm yaşantılarındaki doyum anlaşılır. Yaşam doyumunu bireyin kriterlerine uygun olarak yaşamı olumlu değerlendirmesidir (Diener, Emmons, Larsen ve Griffin, 1985; Veenhoven, 1996). Bu olumlu değerlendirme, bireyin kendi yaşamı hakkındaki öznel iyi oluşu ile ilişkilidir (Yetim, 2001). Yaşam doyumunu öznel iyi olmanın bilişsel bileşeni olmanın yanında bireyin kriterleri ve yaşam algısının karşılaştırılması, değer biçilmesidir (Pavot ve Diener, 1993; Deniz, 2006).

Yaşam doyumunu bireyin şuan ki yaşamından algıladığı doyum, yaşamını değiştirme isteği, geçmişinden algıladığı doyum, gelecekte beklediği doyum ve yakınlarının onun yaşamı hakkındaki görüşlerini kapsamaktadır. Doyum alanları ise iş, aile, serbest zaman, sağlık, para, benlik ve kişinin yakın çevresi olabilmektedir (Diener ve Lucas, 1999). Öğrencilerin yaşamlarının önemli bir kısmını geçirdikleri okul ortamında karşılaştıkları zorbalık, okulun duygusal ve sosyal ortamı üzerinde bozucu

bir etki oluşturarak, öğrencilerin akademik ve sosyal olarak ilerlemelerinde yeteneklerini olumsuz bir biçimde etkileyen önemli bir akademik problem oluşturmaktadır (Banks, 1997). Kişi hayatı boyunca karşılaştığı gerçek yaşam problemlerini yaşamdan doyum sağlamak ve mutlu olmak için çözmek zorundadır (Dora, 2003). Okulda zorbalık, çoğunlukla kurbanların okuldan korkmasına, okulu güvensiz bir yer olarak görmelerine ve okulu mutsuz bir yer olarak nitelendirmelerine neden olmaktadır (Rigby, 2004; Olweus, 2005). Akran zorbalığında zorbalığa maruz kalan öğrencilerin okula yönelik öznel değerlendirmeleri ve öznel iyi olmalarının değişebileceği söylenebilir.

Martin, Huebner ve Valois (2008)'e göre yaşam doyumu, anlık duygusal yaşantılardan, ön yargı ve sosyal cazibeden etkilenmektedir. Ergenlerin duygusal yaşantıları, önyargıları ve sosyal cazibeleri üzerinde, okul çağındaki akran ilişkileri ve bu ilişkilerde akranlar tarafından kabul edilme, aile ve çevreyle ilişkiler önemli bir belirleyici olmakta ve böylece bireyin yaşam doyumunu etkileyebilmektedir (Kaya ve Siyez, 2008). Bu durumda akranları tarafından kabul edilmeyen, diğerleri üzerinde egemenlik kurmak isteyen zorbalıların (Rigby, 2002; Olweus, 2005) yaşam doyumlarının düşük olması beklenilebilir. Ash ve Huebner (2001) öğrencilerin yaşadıkları olumsuz olayların, onların yaşam doyumlarını azalttığını belirlemişlerdir. Bu durumda zorbaca davranışlara maruz kalan öğrencilerin yaşam doyumlarının azalması beklenilebilir. Bu açıklamaya paralel olarak Gilman ve Huebner (2006) yaptıkları araştırmada yaşam doyumu yüksek olan ergenlerin duygusal ve davranışsal problemler göstermedikleri, karşıt olarak, yaşam doyumu düşük olan ergenlerin önemli oranda klinik düzeyde problemler sergiledikleri belirlemişlerdir. Ayrıca zorbaca davranışlar sergileyen ergenler psikolojik iyi oluşun zayıf olması, okuldan hoşlanmama, yalnızlık gibi sosyal uyum güçlükleri ve yüksek düzeyde kaygı, depresyon, intihar düşüncelerini içeren psikolojik problemler yaşadıklarını belirtmektedirler (Karaman Kepenekçi ve Çinkır, 2006). Rigby (2002) de zorbalığa karışan öğrencilerin, okul, aile, arkadaş ilişkileri, yaşadıkları çevre ve benlikleri hakkında değerlendirmelerinin olumlu olmadığını ifade etmektedir.

Hem akran zorbalığı gösteren hem de bu tür davranışlara maruz kalan kişiler yaşamın ilerleyen yıllarında davranışsal ve duygusal problemler açısından yüksek riskli grup içinde yer almaktadır (Rigby, 2002; Olweus, 2005). Araştırmalar zorbalığa karışan bireylerin kişilerarası ilişkilerde problemler yaşadıkları, sosyal becerilerinin yetersiz olduğunu (Champion, Vernberg ve Shipman, 2003; Fox ve Boulton, 2005; Kaukianien, Salmivalli, Lagerspetz, Tamminen, Vaures, Mäki ve Poskiparta, 2002) ve yaşam doyumlarının düşük olduğunu (Flashpohler ve ark., 2009; Flouri ve Buchanan, 2002; Rigby, 2002; You, Furlong, Felix, Sharkey, Tanigawa ve Gren, 2008) göstermektedir. Ülkemizde ise, öğrencilerin zorba ve kurban olmalarının sosyal beceri ve yaşam doyumu ile ilişkisini ortaya koyan araştırmalara rastlanılmamıştır. Zorba ve kurbanların yaşam doyumlarına ilişkin yapılmış araştırmalarda yaşam doyumunun çok boyutlu bir şekilde ele alınmadığı görülmektedir. Bu araştırmada ise yaşam doyumu aile, arkadaş, yaşanılan çevre, okul ve benlikten algılanan doyum şeklinde çok boyutlu olarak ele alınmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçların, zorbalığı anlamada olduğu gibi, zorbalıkla başetmede uygun önleme stratejilerinin planlanmasında bir anlayış geliştirme konusunda uygulamacılara yardımcı olabileceği düşünülmektedir. Bu araştırmada “öğrencilerin zorba ve kurban olmalarını açıklamada cinsiyet etkisi kontrol edildiğinde olumlu ve olumsuz sosyal davranış (sosyal becerinin boyutları), aile, arkadaş, okul, yaşanılan çevre ve benlikten algılanan yaşam doyumu ne düzeyde katkıda bulunmaktadır?” sorusuna yanıt aranmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma evrenini, 2007-2008 eğitim-öğretim yılında Adana ili merkez ilçelerindeki (Seyhan, Çukurova, Yüreğir, Sarıçam) ilköğretim okullarının 6., 7. ve 8. sınıflarında öğrenim gören da 40702 kız (% 47.1) ve 45552 erkek (% 52.9) öğrenci olmak üzere toplam 86369 ilköğretim ikinci kademe öğrencisi oluşturmaktadır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde hata payı % 3, güven aralığı % 95 ($\alpha = 0.05$) alınmıştır.

Araştırma 2007-2008 eğitim öğretim yılında; Adana'nın merkez ilçelerinde bulunan altı ilköğretim okulunun 6, 7 ve 8. sınıflarına devam eden 440'ı kız (% 47.1), 495'i erkek (% 52.9) olmak üzere 935 öğrenci üzerinde yapılmıştır. Okulların seçimi ulaşılabilir örnekleme yöntemine göre belirlenmiştir. Okullar sosyo-ekonomik düzey dikkate alınarak eşit sayıda örnekleme alınmıştır.

Örnekleme alınan öğrenciler 13 ile 15 yaşları arasında olup, öğrencilerin yaş ortalamaları 13.63, standart sapmaları ise .68'dir.

Veri Toplama Araçları

Zorbalık Ölçeği (ZÖ): Kutlu (2005) tarafından geliştirilen ölçek, zorba, kurban ve yaşamdan zevk alma (dolgu maddeler) boyutlarından oluşmaktadır. Kendini değerlendirme formatında hazırlanan 19 maddelik ölçeğin cevap seçenekleri “1- hiç katılmıyorum” ile “5-tümüyle katılıyorum” arasında değişen 5’li likert tipi olarak düzenlenmiştir. Analizlerde alt boyutların iç tutarlık katsayıları (zorba= 0.83, kurban= 0.86, dolgu= 0.70) tatmin edici düzeyde bulunmuştur. Doğrulayıcı Faktör Analizi ile üç faktör sınanmıştır. Bulgular üç faktör modelinin en iyi uyma istatistiklerini gösterdiğine işaret etmiştir (Kutlu, 2005). Zorbalık Ölçeği’nin bu araştırma örneklemini için Croanbach alpha iç tutarlık güvenirlik katsayıları incelenmiştir. Belirlenen iç tutarlık katsayıları kurban alt ölçeği için .82, zorba alt ölçeği için .86 ve yaşamdan zevk alma alt ölçeği (dolgu maddeleri) için ise .66’dır. Bu çalışmada zorba ve kurban alt ölçekleri ele alınmıştır.

Matson Çocuklarda Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği (MÇSBDÖ): Matson, Rotatory ve Hessel tarafından 1983 yılında geliştirilmiş olan ölçek, 12-14 yaş arası çocukların sosyal becerilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır (Bacanlı ve Erdoğan, 2003). Ölçeğin Türkçe’ye uyarlaması Bacanlı ve Erdoğan (2003) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek toplam 47 maddeden oluşmakta olup, 5’li likert tipindedir. Ölçeğin puanlandırılması bana hiç uygun değil: 1 puan, bana pek uygun değil: 2 puan, bana biraz uygun:3 puan, bana oldukça uygun:4 puan, bana tamamen uygun: 5 puan şeklinde yapılmaktadır. Ölçekten alınabilecek en düşük puan 47 en yüksek puan ise 235’tir. Ölçekte “olumlu sosyal davranışlar” ve “olumsuz sosyal davranışlar” olarak iki alt boyut bulunmaktadır. Test tekrar test korelasyon katsayısı .77, alt ölçeklerde ise güvenirlik katsayıları “Olumsuz Sosyal Davranışlar” alt ölçeğinde.70, “Olumlu Sosyal Davranışlar” alt ölçeğinde ise, .74 olarak belirlenmiştir (Bacanlı ve Erdoğan, 2003). Matson Çocuklarda Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği’nin bu araştırma örneklemini için Croanbach alpha iç tutarlık güvenirlik katsayıları incelenmiştir. Belirlenen iç tutarlık katsayıları “olumsuz sosyal davranış” alt ölçeği için .81, “olumlu sosyal davranış” alt ölçeği için .83 ve sosyal beceri “toplam” puan için ise .94’tür. Bu çalışmada alt ölçek puanları kullanılmıştır.

Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyum Ölçeği (ÇBÖYDÖ): Huebner (1994) tarafından geliştirilen, Çivitçi (2007) tarafından Türkçe’ye uyarlanması yapılan ÇBÖYDÖ, beş boyuttan (aile, arkadaş, okul, yaşanılan çevre ve benlik) elde edilen puanlarla birlikte bir genel yaşam doyumu puanı vermektedir. Ölçekten alınan puanların yüksek olması yaşam doyumunun da arttığını göstermektedir. Ölçek 36 maddeden oluşmakta olup, dört seçenek üzerinden yanıtlanmaktadır: (1) hiçbir zaman, (2) bazen, (3) sık sık, (4) her zaman. Cronbach alfa katsayıları, yaşanılan çevre alt ölçeği için .75, benlik alt ölçeği için .70, arkadaş alt ölçeği için .85, okul alt ölçeği için .76, aile alt ölçeği için .74 ve toplam puan için .87 olarak belirlenmiştir. Ölçeğin test tekrar test güvenirlik katsayıları; yaşanılan çevre alt ölçeği için .75, benlik alt ölçeği için .79, arkadaş alt ölçeği için .70, okul alt ölçeği için .81, aile alt ölçeği için .86 ve toplam puan için ise .83’tür (Çivitçi, 2007). ÇBÖYDÖ’nin bu araştırma örneklemini için Croanbach alpha iç tutarlık güvenirlik katsayıları incelenmiştir. Belirlenen iç tutarlık katsayıları “arkadaş” alt ölçeği için .82, “okul” alt ölçeği için .76, “çevre” alt ölçeği için .78, “aile” alt ölçeği için .82, “benlik” alt ölçeği için .75 ve yaşam doyumu “toplam” puanı için ise .90’dır.

Verilerin Analizi

Öğrencilerin zorbalık statülerinin (zorba, kurban, zorba/kurban ve karışmayanlar) cinsiyetlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla X^2 (ki-kare) testi kullanılmıştır. Çalışmada öğrencilerin zorba, kurban, zorba/kurban ve karışmayanlar olarak gruplandırılması işlemi öğrencilerin Zorbalık Ölçeği’nin “zorba” ($Ort. = 9.46, Ss = 4.57$) ve “kurban” ($Ort. = 13.31, Ss = 5.56$) alt ölçeklerinden aldıkları puanların aritmetik ortalamalarının 1 standart sapma üstü kesme puanı olarak alınması yolu ile gerçekleştirilmiştir. “Zorba” alt ölçeği için kesme puanı 14.03, “kurban” alt ölçeği için ise, 18.87’dir. “Zorba” alt ölçeğinden kesme puanının üstünde puan alan öğrenciler “zorba”, “kurban” alt ölçeğinden kesme puanının üstünde puan alan öğrenciler “kurban”, hem “zorba” hem de “kurban” alt ölçeklerinden kesme puanlarının üstünde puan alan öğrenciler

“zorba/kurban”, her iki alt ölçeğin kesme puanlarının altında puan alan öğrenciler ise “karışmayanlar” olarak isimlendirilmişlerdir.

Araştırmada zorbalığa karışan (zorba, kurban ve zorba/kurban) ve zorbalığa karışmayan öğrencilerin, sosyal beceri ve yaşam doyumu düzeylerinin farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla normal dağılım gösteren değişkenlere tek yönlü varyans analizi (anova), normal dağılım göstermeyen değişkenlere ise Mann-Whitney U testi kullanılmıştır

Öğrencilerin kurban ve zorba olma düzeylerinin sosyal becerinin olumlu sosyal davranış boyutları, olumsuz sosyal davranış, yaşam doyumunun arkadaş, okul, çevre, aile ve benlik boyutları tarafından ne oranda yordandığını belirlemek için blok içi aşamalı, bloklar arası hiyerarşik çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Regresyon analizi yapılmadan önce çarpıklık ve sivrilik değerlerine bakılarak yordayıcı değişkenlerin normal dağılım özelliğine uygun olup olmadığına bakılmıştır. İnceleme sonucunda yordayıcı değişkenlerin çarpıklık değerlerinin -.50 ile 1.63 arasında, sivrilik değerlerinin ise .09 ile 2.34 arasında değiştiği saptanmış, hiçbir değişkenin transformasyonuna gerek olmadığı görülmüştür. Örneklemde “doğrusallık” ve “normallik” sayıtlılarının zedelenmesine neden olabilecek çok değişkenli uç değerler olup olmadığını anlamak amacıyla her bir öğrenci için Mahalanobis uzaklık değerleri saptanmış, bu değerler $p < .001$ ölçüt alınarak incelenmiştir. Sonuç olarak, 940 öğrenciden 5 öğrencinin uç değere sahip olduğu görülmüş ve örneklem dışında bırakılmıştır [$X^2(10) = 29.59$]. Böylece tüm istatistik işlemleri 935 kişi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ayrıca artık değerler üzerine kurulu grafikler incelenmiş, standardize edilmiş artık değerler (hatalar) standardize edilmiş yordanan değişkenler için oluşturulan saçılma diyagramının doğrusal bir ilişkiyi tanımladığı, noktaların bir eksen etrafında toplandığı görülmüştür. Standardize edilmiş yordanan değerler için oluşturulan histogram ve normal dağılım eğrilerinin normale çok yakın bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Çoklu eş doğrusallık (multicollinearity) ve tekli eş doğrusallık (singularity) çoklu korelasyon kare değerleri (Squared Multiple Correlation; SMC) ve varyans şişme değeri (VIF) ile araştırılmış ve çoklu eş doğrusallık ve tekli eş doğrusallık probleminin olmadığı gözlenmiştir.

Bulguların anlamlı olup olmadığının yorumlanmasında .05 anlamlılık düzeyi ölçüt alınmıştır. Toplanan veriler, SPSS-WINDOWS 11.5 paket programıyla çözümlenmiştir.

BULGULAR

Kurban, Zorba, Zorba-Kurban ve Zorbalığa Karışmayan Öğrencilerin, Cinsiyetlerine İlişkin Bulgular

Kurban, zorba, zorba-kurban ve zorbalığa karışmayan ($X^2 = 44.74, p < .05$) olarak belirtilen zorbalık gruplarında kız ve erkek öğrenciler arasında kızların lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin % 9.8’i kurban ($n = 92$), % 8.3’ü zorba ($n = 78$), %4.8’i zorba-kurban ($n = 45$) ve % 76.8’i zorbalığa karışmayan ($n = 720$) öğrencilerdir. Kurban öğrencilerin % 5.7’si kız, % 13.7’si erkek; zorba öğrencilerin %5,7’si kız, %11.1’i erkek; zorba-kurban öğrencilerin % 2.3’ü kız, % 7.1’i erkek; zorbalığa karışmayan öğrencilerin ise % 86.4’ü kız, % 68.1’i erkektir. Görüldüğü gibi kızlar daha çok zorbalığa karışmayan grupta yer almaktadır.

Zorbalığa Karışan ve Zorbalığa Karışmayan Öğrencilerin, Sosyal Beceri ve Yaşam Doyumlarına İlişkin Bulgular

Zorbalığa karışan öğrenciler ile zorbalığa karışmayan öğrencilerin sosyal becerinin alt boyutları olan olumsuz sosyal davranışlar ($U = 30376.00, p < .001$) ve olumlu sosyal davranışlar ($U = 57820.00, p < .001$) puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir. Sıra ortalamaları dikkate alındığında zorbalığa karışmayan öğrencilerin olumlu sosyal davranış puanlarının zorbalığa karışan öğrencilere göre daha yüksek olduğu, olumsuz sosyal davranış puanlarının ise daha düşük olduğu görülmektedir.

ÇBÖYDÖ’nin “çevre” [$F(1, 934) = 53.39, p < .001$], “benlik” [$F(1, 934) = 17.60, p < .001$], “arkadaş” ($U = 52432.00, p < .001$), “okul” ($U = 51138.00, p < .001$) ve “aile” ($U = 58331.00, p < .001$) puan ortalamaları arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Zorbalığa karışmayan öğrencilerin yaşam doyumunun alt ölçek puan ortalamaları, zorbalığa karışan öğrencilerin puan ortalamalarından daha yüksektir.

Zorba ve Kurban Olmanın Yordayıcılarına İlişkin Bulgular

Öğrencilerin zorba ve kurban olma davranışlarını sosyal beceri ve yaşam doyumunun ne oranda yordadığını belirlemek için regresyon analizi yapmadan önce ölçüt değişkenler (zorba ve kurban olma) ile yordayıcı değişkenler arasındaki korelasyon değerlerine bakılmıştır. Tablo-1’de değişkenlerin aritmetik ortalama, standart sapma değerleri ve değişkenler arasındaki korelasyon değerleri yer almaktadır. Ölçüt değişkenlerle yordayıcı değişkenlerden olumlu sosyal davranış ve yaşam doyumunun alt boyutları arasında negatif yönde, olumsuz sosyal davranış ve cinsiyet ile ise pozitif yönde anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Tablo-1’de görüldüğü gibi yordayıcı değişkenlerin tamamının zorba ve kurban olma ile ilişkileri $p < .001$ düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Değişkenlerin Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyon Değerleri

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1-Zorba	-								
2-Kurban	.39*	-							
3-Olumsuz Sosyal Davranış	.66*	.31*	-						
4-Olumlu Sosyal Davranış	-.27*	-.20*	-.33*	-					
5-Arkadaş	-.17*	-.38*	-.22*	.46*	-				
6-Okul	-.33*	-.17*	-.41*	.27*	.38*	-			
7-Çevre	-.24*	-.24*	-.27*	.18*	.33*	.24*	-		
8-Aile	-.24*	-.22*	-.27*	.37*	.49*	.31*	.39*	-	
9-Benlik	-.15*	-.29*	-.18*	.46*	.64*	.32*	.25*	.50*	-
10-Cinsiyet	.21*	.23*	.16*	-.19*	-.19*	-.18*	.02	-.04	-.04
Ort.	9.46	13.31	36.30	96.27	27.19	24.29	21.21	22.83	19.41
Ss	4.57	5.56	10.13	11.15	4.44	4.77	4.91	4.60	3.46

* $p < .001$

Öğrencilerde zorba ve kurban olmayı yordayan değişkenleri saptamak amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Oluşturulan regresyon denkleminde, cinsiyet değişkeninin kontrol edilmesi amacıyla bu değişken “enter” yöntemi ile eşitliğe ilk sırada alınmış, daha sonra sosyal becerinin olumsuz ve olumlu sosyal davranış boyutları ve yaşam doyumunun arkadaş, okul, çevre, aile ve benlik boyutları aşamalı regresyon yöntemi ile eşitliğe girmiştir. Böylece zorba ve kurban olma davranışlarını anlamlı yordama gücü olan değişkenler ve cinsiyet kontrol edildikten sonra sosyal beceri ve yaşam doyumunun önemi sorgulanmıştır. Tablo 2’de zorba olma, Tablo 3’te ise kurban olma davranışlarının yordanmasına ilişkin regresyon analizi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2. Zorba Olma Davranışlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	Sh	β	F Değişim	F Regresyon	R ² Değişim
Cinsiyet	.212	.044	4.45	.11	43.87***	43.87***	.045
Olumsuz sosyal davranış	.664	.439	3.40	.60	659.17***	366.99***	.396
Çevre	.667	.443	3.39	-.06	7.29**	248.74***	.004
Okul	.669	.445	3.39	-.05	3.88*	188.11***	.002

* $p < .05$ ** $p < .01$ *** $p < .001$

Tablo 2’ye bakıldığında kontrol değişkeni olarak eşitliğe alınan cinsiyetin zorba olma puanlarının % 4.4.’ünü açıkladığı görülmektedir. Cinsiyetin varyansa olan bu katkısı anlamlıdır [Freg (1, 934) = 43.87, $p < .001$]. Cinsiyet değişkeni kontrol edildiğinde “olumsuz sosyal davranış” değişkeninin ilk sırada yordamaya katıldığı görülmektedir. Cinsiyet değişkeni ile birlikte “olumsuz sosyal davranış”, zorba olma puanlarında gözlenen toplam varyansın % 43.9’unu açıklamaktadır.

Açıklanan toplam varyanstaki artış % 39.6'dır. Olumsuz sosyal davranış değişkeninin varyansa olan bu katkısı [$F_{reg} (2, 934) = 366.99, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artış [$F_{değişim} (1, 932) = 659.17, p < .001$] anlamlıdır.

Olumsuz sosyal davranış değişkeninden sonra yordamaya katılan yaşam doyumu alt boyutlarından “çevre” değişkeni ile birlikte açıklanan toplam varyans oranı % 44.3'e yükselmiştir. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 0.4'tür. “Çevre” değişkeninin varyansa olan katkısının [$F_{reg}(3, 934) = 248.74, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artışın [$F_{değişim} (1, 931) = 7.29, p < .05$] anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Son sırada yordamaya katılan yaşam doyumu alt boyutlarından “okul” değişkeni ile birlikte açıklanan toplam varyans oranı % 44.5'e yükselmiştir. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 0.2'dir. “Okul” değişkeninin varyansa olan katkısının [$F_{reg} (4, 934) = 188.10, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artışın [$F_{değişim} (1, 930) = 3.88, p < .05$] anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 2'deki bulgular özetlenecek olursa, öğrencilerin zorba olmalarını yordayan değişkenlerden en yüksek yordama katkısının olumsuz sosyal davranış değişkeninden geldiği görülmüştür. Diğer güçlü yordayıcıların ise çevre ve okul değişkenleri olduğu belirlenmiştir. Yordayıcı değişkenlerin öğrencilerin zorba olma puanlarında gözlenen toplam varyansın % 44.5'ini açıkladığı belirlenmiştir.

Tablo 3. Kurban Olma Davranışlarının Yordanmasına İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

Yordayıcı Değişkenler	R	R ²	Sh	β	F Değişim	F Regresyon	R2 Değişim
Cinsiyet	.229	.052	5.37	.15	51.73**	51.73**	.053
Arkadaş	.412	.168	5.03	-.30	131.42**	95.19**	.117
Olumsuz Sosyal Davranış	.473	.222	4.87	.25	65.27**	89.59**	.054
Çevre	.481	.228	4.85	-.10	8.89*	69.99**	.007
Okul	.487	.233	4.83	.09	6.98*	57.75**	.006

* $p < .01$ ** $p < .001$

Tablo 3'e bakıldığında kontrol değişkeni olarak eşitliğe alınan cinsiyetin kurban olma puanlarının % 5.2'sini açıkladığı görülmektedir. Cinsiyetin varyansa olan bu katkısı anlamlıdır [$F_{reg} (1, 934) = 51.73, p < .001$]. Cinsiyet değişkeni kontrol edildiğinde “arkadaş” değişkeninin ilk sırada yordamaya katıldığı görülmektedir. Cinsiyet değişkeni ile birlikte “arkadaş”, kurban olma puanlarında gözlenen toplam varyansın % 16.8'ini açıklamaktadır. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 11.7'dir. Arkadaş değişkeninin varyansa olan bu katkısı [$F_{reg} (2, 934) = 95.18, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artış [$F_{değişim} (1, 932) = 131.42, p < .001$] anlamlıdır.

Arkadaş değişkeninden sonra yordamaya katılan sosyal beceri alt boyutlarından “olumsuz sosyal davranış” değişkeni ile birlikte gözlenen toplam varyans oranı % 22.2'ye yükselmiştir. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 5.4'tür. “Olumsuz sosyal davranış” değişkeninin varyansa olan katkısının [$F_{reg} (3, 934) = 89.59, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artışın [$F_{değişim} (1, 931) = 65.27, p < .001$] anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'e bakıldığında yaşam doyumu değişkeni olan “çevre” değişkeninin “olumsuz sosyal davranış” değişkeninden sonra eşitliğe alındığı görülmektedir. “Çevre” değişkeni ile birlikte gözlenen toplam varyans oranı % 22.2'ye yükselmiştir. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 5.4'tür. “Çevre” değişkeninin varyansa olan katkısının [$F_{reg} (4, 934) = 69.98, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artışın [$F_{değişim} (1, 930) = 8.89, p < .01$] anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Son sırada yordamaya katılan yaşam doyumu alt boyutlarından “okul” değişkeni ile birlikte açıklanan toplam varyans oranı %23.3'e yükselmiştir. Açıklanan toplam varyanstaki artış % 0.6'dır. “Okul” değişkeninin varyansa olan katkısının [$F_{reg} (5, 934) = 57.74, p < .001$] ve R^2 de sağladığı artışın [$F_{değişim} (1, 929) = 6.98, p < .01$] anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3'deki bulgular özetlenecek olursa, öğrencilerin kurban olmalarını yordayan değişkenlerden en yüksek yordama katkısının arkadaş değişkeninden geldiği görülmüştür. Diğer güçlü yordayıcıların ise olumsuz sosyal davranış, çevre ve okul olduğu belirlenmiştir. Yordayıcı değişkenlerin kurban olma puanlarında gözlenen toplam varyansın % 23.3'ünü açıkladığı belirlenmiştir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yaklaşık dörtte biri (% 22.9) zorbalığa karışmıştır. Zorbalığa karışan öğrenciler arasında kurban (% 9.8) ve zorba (% 8.3) grubunda yer alan öğrenci sayısının, zorba-kurban (%4.8) grubuna göre daha fazla olduğu görülmüştür. Türkiye ve diğer ülkelerde yapılan çalışmalarda da benzer bulgulara ulaşılmıştır. Örneğin, Atik (2006) öğrencilerin % 32.4'ünün, Dölek (2002) % 22.5'inin, Karatzias, Power ve Swanson (2002) % 28.4'ünün zorbalığa karıştıklarını belirlemişlerdir.

Bu çalışmada, öğrencilerin cinsiyetlerine göre zorba, kurban, zorba/kurban ve zorbalığa karışmayan olma açısından farklılaştıkları belirlenmiştir. Kız öğrenciler, erkek öğrencilere göre aktif zorbalık gruplarında (zorba, kurban, zorba-kurban) daha düşük oranda zorbalığa dahil olmuşlardır; kız öğrenciler, daha çok zorbalığa karışmayan grupta yer almaktadırlar. Birçok araştırma, zorbalık davranışlarının gösterilmesinde cinsiyetin önemli bir değişken olduğunu vurgulamaktadır. Cinsiyete göre zorbalık eğilimini ele alan yurt dışındaki araştırmalara bakıldığında (Banks, 1997; Craig, 2004; Rigby, 2002; Olweus, 2005), erkek öğrencilerin, kız öğrencilerle karşılaştırıldıklarında zorbalığa başvurma ve kurban olma olasılıklarının daha fazla olduğu görülmektedir. Yurt dışında yapılan araştırmalarda elde edilen sonuçlara benzer olarak, ülkemizde yapılan araştırmalar (Bilgiç, 2007; Kartal, 2009; Kartal ve Bilgin, 2008; Kutlu, 2005; Pekel, 2004; Pekel-Uludağlı ve Uçanok, 2005; Totan, 2008; Yurtal ve Cenkseven, 2007) incelendiğinde de zorba davranışlar ve cinsiyet ilişkisine yönelik araştırma bulgularımızla paralel sonuçlara ulaşıldığı belirlenmiştir. Erkeklerin zorbalığa karışan grupta kızlara göre daha fazla yer almaları erkek çocukların saldırgan davranışlarda bulunmasının daha fazla desteklenmesinden ve bu nedenle erkek çocukların zorbalığı kişilerarası problemlerini çözmenin bir yolu olarak algılamalarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Araştırmada zorbalığa karışan (zorba, kurban, zorba-kurban) öğrencilerin daha çok olumsuz sosyal davranışları, zorbalığa karışmayan öğrencilerin ise olumlu sosyal davranışları daha fazla sergiledikleri belirlenmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde araştırmanın sözkonusu sonucuyla paralel şekilde Schwartz (2000), zorbalığa katılan grupta yer alan kurbanların, zorbalığa katılmayan gruba göre daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranışlar gösterdiklerini saptamıştır. Yine araştırma bulgularımızı destekler nitelikte, Bayraktar (2006) da, olumlu sosyal davranışlar açısından hem zorbalığa katılmayan gruba kurbanlar arasında, hem de zorbalarla zorba/kurbanlar arasında farklılık belirlemiş; zorba ve zorba/kurbanların kurbanlardan ve zorbalığa katılmayan gruptan daha düşük düzeyde olumlu sosyal davranışlar gösterdiklerini belirtmiştir. İlgili çalışmalar incelendiğinde öğrencilerin zorbalığı akran grubuyla bütünleşebilmelerini sağlayacak yeterli sosyal becerileri olmadığı için ya da sosyal beceri yoksunluğu yaşamaları nedeniyle sosyal ilişkilerinde baskınlığı ve gücü sürdürebilecekleri bir yöntem olarak gördükleri için kullandıkları görülmektedir (Randall, 1997; Akt. Sanders, 2004; Arora, 1987). Ayrıca Karaman-Kepenekçi ve Çinkır (2006) çalışmalarında, erkek öğrencilerin, sorunlarını nasıl çözeceklerini bilemedikleri için zorbalığa başvurdukları sonucuna ulaşılmıştır. Merrell ve Gimpell (1997) sorunların nasıl çözüleceğini bilmenin sosyal becerilere sahip olmayla ilgili olduğunu belirtmektedirler. İlgili araştırmalar ile bu araştırma sonucuna baktığımızda zorbalık davranışlarının gerçekleşmesinde sosyal beceri yetersizliğinin etkisinin kaçınılmaz olduğu söylenilebilir.

Araştırmada sosyal becerinin boyutlarından biri olan “olumsuz sosyal davranış” değişkeninin, hem zorba olma hem de kurban olmanın anlamlı yordayıcıları arasında yer aldığı belirlenmiştir. Zorba olma açısından bakıldığında olumsuz sosyal davranış, cinsiyet değişkeni kontrol edildiğinde birinci aşamada yordamaya katkıda bulunmuşken, kurban olma açısından bakıldığında ise, ikinci aşamada yordamaya katkıda bulunmuştur. Elde edilen bu sonuçlar, olumsuz sosyal davranışın zorba ve kurban olmanın çok önemli yordayıcısı olduğunu göstermektedir. Elde edilen bu bulgu alanyazındaki çalışmalarla tutarlılık göstermektedir. Zorba öğrencilerin sergiledikleri davranışlar vurma, korkutma, alay etme, kavga etme, dedikodu yapma, tehdit etme gibi davranışlar olduğu ilgili alan yazında yer almaktadır (Örn., Karaman Kepenekçi ve Çinkır, 2006; Olweus, 2005; Rigby, 2002, Yurtal ve Cenkseven, 2007). Bu davranışlar olumsuz sosyal davranışlardır (Bacanlı ve Erdoğan, 2003). Ayrıca araştırmalar zorbaların akranları ile sık sık çatışma yaşadıkları, kişilerarası ilişkilerinin zayıf olduğu, problemlerle başa çıkma becerilerinin yeterli olmadığını göstermektedir (Banks, 1997; Olweus, 2005; Pişkin, 2002; Rigby, 2002). Bu bulgular da zorbalarda olumsuz sosyal davranışların varlığını işaret

etmektedir. Arora (1987) kurbanların akranlarıyla bütünleşecek sosyal becerilere sahip olmadıklarını belirtmiştir. Banks (1997) da, kurbanları sosyal beceri düzeyleri düşük, az sayıda arkadaşları olan ve sıkça dışlanan kişiler olarak tanımlamaktadır. Benzer şekilde kurbanların girişken davranışlar sergilemekte güçlük yaşadıklarını vurgulayan bazı çalışmalar da bulunmaktadır (Perry, Willard ve Perry, 1990; Schwartz, Dodge ve Coie, 1993).

Araştırmada zorbalığa karışan öğrencilerin zorbalığa karışmayan öğrencilere göre yaşamlarının arkadaş, okul, aile, çevre ve benlik alanlarından algıladıkları doyumun daha düşük olduğu görülmüştür. Flaspohler ve arkadaşları (2009) zorbalıların zorba olmayanlardan, kurbanların ise kurban olmayanlardan daha düşük yaşam doyumunu algıladıklarını belirlemişlerdir. Benzer şekilde You ve arkadaşları da (2008) akran zorbalığına maruz kalmamış olan ergenlerin yaşam doyumlarının kurban ve zorba-kurbanlardan daha yüksek olduğunu saptamışlardır.

Araştırmalar zorbalığa karışan öğrencilerin arkadaşları tarafından kabul edilmedikleri (Olweus, 2005), kişilerarası ilişkilerde problemler yaşadıklarını (Champion, Vernberg ve Shipman, 2003) göstermektedir. Bu durumun zorbalığa karışan öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinden yeterince doyum sağlayamamalarında etkili olduğu düşünülebilir. Bu araştırmada da, zorbalığa karışan öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerinden algıladıkları doyumun zorbalığa karışmayan gruba göre daha düşük olduğu belirlenmiştir. Ayrıca araştırmada yaşam doyumunun “arkadaş” boyutunun, kurban olmanın en önemli yordayıcısı olduğu görülmüştür. Öğrencilerin arkadaşlarından algıladıkları yaşam doyumunun negatif yönde olması, arkadaşları tarafından zorbalığa maruz kalmaları ve arkadaş ortamının olumsuz yaşantılarla pekişmesiyle açıklanabilir. Araştırma bulgularımıza paralel olarak, Salmivalli, Huttunen ve Lagerspetz (1997) kurban statüsünde olanların akranları arasında popüler olmadıklarını belirtmektedirler. Totan (2008) da, araştırmasında akran ilişkilerinin artmasının kurban statüsünde olma olasılığını azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Kalliotis (2000), zorbalığa maruz kalan kurbanların, çoğunlukla yaşadıkları olumsuzlukları sınıf arkadaşlarıyla paylaştıklarını, bu açıdan sınıf arkadaşlarının varlığının kurbanlara sosyal destek olma özelliği taşıdığı için önemli olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle arkadaşlık ilişkilerinden yeterince doyum elde edememek kurban olma eğilimini arttıran bir unsur olabilir. Cenkseven (2004), arkadaşlarla birlikte olmanın sosyal ve psikolojik gereksinimlerin karşılanması açısından önemli olduğunu, arkadaş ilişkisinden algılanan hoşnutluğun, öğrencilerin psikolojik ve öznel iyi olmalarının yordayıcısı olduğunu belirtmektedir. Nitekim, kurban statüsünde olan öğrencilerin iyilik hallerinin zayıf olduğunu gösteren bir çok araştırma bulgusu alan yazında dikkati çekmektedir (Andreou, 2000; Rigby, 2002; Ma, 2004; Olweus, 2005).

İlgili alan yazında genellikle zorba ve kurban öğrencilerin akran ilişkilerinin zayıf olduğu belirtilmektedir (Smith, Talamelli, Cowie, Naylor ve Chauhan, 2004; Olweus, 2005). Sonuç olarak ergenlerin zorbalık davranışlarında akran ilişkilerinin önemli bir etkiye sahip olduğu, ergenlerin akranlarıyla kurdukları ilişkilerin niteliğinin zorba ve kurban olmada önemli olduğu düşünülmektedir. Kurbanların arkadaş ilişkilerinde doyum elde etmiyor olmalarına rağmen, akran kabulünü sağlamak veya korumak adına zorbalığa karşı gelmiyor olabilecekleri düşünülebilir.

Araştırmada zorbalığa karışan öğrencilerin aile ilişkilerinden algıladıkları doyumun zorbalığa karışmayan öğrencilerin algıladıkları doyumdan daha düşük olduğu belirlenmiştir. İlgili alan yazında zorbalığa karışan öğrencilerin aile ilişkilerini olumsuz algıladıkları, duygusal bağlarının zayıf olduğu (Cenkseven-Önder ve Yurtal, 2008; Stevens, De Bourdeaudhuif ve Oost, 2002) cezaya daha fazla başvurdukları (Espelage, Bosworth ve Simon, 2000; Stevens, De Bourdeaudhuif ve Oost, 2002) ve reddedici oldukları (Turgut, 2005) belirlenmiştir. Bu durumda zorbalığa karışan öğrencilerin ailelerinden algıladıkları doyumun diğerlerinden daha düşük olması beklenilebilir.

İlgili alan yazın incelendiğinde, zorbalığa karışan öğrencilerden olan zorbalıların, yoğun kızgınlık yaşadıkları, akranları ile sık sık çatışma yaşadıkları, kişilerarası ilişkilerde başarılı olamadıkları ve stresle başa çıkma becerilerinin düşük olduğu (Banks, 1997; Pişkin, 2002; Rigby, 2002; Olweus, 2005), kurban öğrencilerin ise diğer öğrencilere göre daha düşük benlik saygısına sahip, kaygılı, sessiz, arkadaşları tarafından dışlanmış, yalnız, depresyona eğilimli oldukları belirlenmiştir (Olweus, 2005). Bu bulgular zorbalığa karışan öğrencilerin arkadaş ve aile ilişkilerinden olduğu gibi, okul, yaşadıkları çevre ve benliklerinden de doyum elde etmede problemler yaşayabileceklerini göstermektedir.

Araştırmada her ne kadar zorbalığa karışan öğrencilerin aile ilişkilerinden ve benliklerinden algıladıkları doyum zorbalığa karışmayan öğrencilerin algıladıkları doyumdan daha düşük olsa da, aile

ve benlikten algılanan doyumun zorba ve kurban olma eğilimlerinin anlamlı yordayıcısı olmadığı görülmüştür. Bu sonuç araştırma grubunu oluşturan öğrencilerin içinde buldukları ergenlik dönemi ile ilişkilendirilebilir. Ergenlikle birlikte ergenlerin ebeveynleri ile daha az iletişim kurdukları, ebeveynleri tarafından anlaşılmadıklarını hissettikleri bilinmektedir. Bu durum da ergenlerin ailelerinden daha az doyum algılamalarına yol açabilir. Nitekim, Nickerson ve Nagle (2004) ergenlerin çocukluk döneminde olanlara göre aileden daha az doyum algıladıklarını belirlemişlerdir. Ayrıca bu dönemde ergenlerin artan bağımsızlık talepleri ebeveyn baskısı ile ihtiyaçları arasında kalmalarına ve dolayısıyla mevcut durumdan mutsuzluk duymalarına yol açmaktadır (Nickerson ve Nagle, 2004). Man (1991) de, ergenlerin eleştirel düşünebilme becerilerinin gelişmesinin onların yaşamlarının farklı boyutlarından algıladıkları doyumunu değerlendirirken daha eleştirel bakmalarına yol açtığını belirtmektedir. Ayrıca Juvonen ve Graham (2004) zorbaların kendilerini olumsuz algıladıklarına dair yaygın kanıya karşıt olarak, çalışmaların çoğunda zorbaların kendilerini pozitif bir şekilde algıladıkları, hatta bazen aşırı olumlu benlik imajı gösterdikleri bulgusuna ulaşıldığını belirtmektedirler.

Yaşam doyumunun “okul” boyutu, zorba olmanın ve kurban olmanın yordayıcılarından. Öğrencilerin, okulda farklı sosyal ortam ve yaşantıların etkisiyle (okula aitlik, bir gruba dahil olma, öğretmen kabulü, yetenekleri- becerileri ortaya koyma vb.) doyum elde ettikleri düşünülebilir. Ergenlerin okul çağında yaşamlarının büyük kısmını okulda geçirmekte olduğunu ve boş zaman etkinliklerinin, arkadaş ortamı ve sosyal çevrelerinin okul yaşantısının etkisiyle şekillenmekte olduğu düşünülecek olursa öğrencilerin okuldan elde ettikleri yaşam doyumunun zorba ve kurban olmada önemli bir faktör olabileceği düşünülebilir. Araştırmalar öğrencilerin zorbalığa en fazla okulda, özellikle de okuldaki oyun alanları (Craig, Pepler ve Atlas, 2000), okulun bahçesi, sınıf, okul çevresi, okul koridorlarında (Kepenekçi ve Çinkır, 2001, Yurtal ve Cenkseven, 2007), maruz kaldıklarını ve uyguladıklarını göstermektedir. Banks (1997), okul zorbalığının, okulun duygusal ve sosyal ortamı üzerinde bozucu bir etki oluşturarak, öğrencilerin olumsuz bir biçimde etkilediğini belirtmiştir. Okul ortamından yeterince doyum elde etmemenin zorbaca davranışlarda bulunma eğiliminin artmasına yol açabileceği düşünülebilir.

Araştırmada okuldan algılanan doyumun yüksekliğinin kurban olma eğilimini anlamlı düzeyde açıkladığı belirlenmiştir. Bu bulgu ile farklı olarak araştırmalar okulda yaşanan zorbalık nedeniyle birçok öğrencinin okulu sevmediğini ve devamsızlık yaptığını, kaygılandıklarını, okul korkularının geliştiğini; bundan dolayı akademik başarılarının düştüğünü ve kendilerini değersiz hissettiklerini göstermektedir (Rigby, 2002; Pişkin, 2002; Olweus, 2005). Ancak zorba olmanın okuldan algılanan düşük doyum, kurban olmanın ise okuldan algılanan yüksek doyum tarafından yordanması, Morrison'nun (2001; Akt. Rigby, 2002) araştırmasında elde ettiği bulgularla ilişkilendirilebilir. Morrison zorbalarda sosyal bütünleşmenin eksik olduğunu ve zorbaların kendilerine karşı saygıları yüksek iken, başkalarına karşı saygılarının zayıf olduğunu belirlemiştir. Örneğin bir zorbanın “okulda bir şeyler söylediğimde dinleniyorum” ifadesine katılırken, okula ait olan hiç bir şeyle övünmeyeceğini belirtmektedir. Ancak bu durum kurbanlar için farklıdır. Kurbanlar kendilerine saygı duymazken, okulları ile övünmektedirler. Bu durumda zorba olma eğiliminde olan öğrencilerin okulla ilgili ifadeleri olumsuz, kurban olma eğiliminde olanların ise olumlu değerlendirmiş oldukları düşünülebilir.

Yaşam doyumunda boyutlarından biri olan “yaşanılan çevre” değişkeni, zorba ve kurban olmanın yordayıcılarından. Zorba olma açısından bakıldığında çevre değişkeni, olumsuz sosyal davranıştan sonra; kurban olma açısından bakıldığında ise çevre değişkeni, arkadaş, olumsuz sosyal davranış değişkeninden sonra yordamaya anlamlı katkıda bulunmuştur. Yaşanılan çevre; aile, okul, arkadaş gibi bireyin sosyal yaşamının geçtiği tüm alanları kapsamaktadır. İlgili alan yazın zorba ve kurban öğrencilerin ailelerinden daha az destek aldıklarını (Peren ve Hornung, 2005), kişilerarası ilişkilerde başarılı olmadıklarını (Rigby, 2002, Olweus, 2005), zorbalık eğilimi yüksek olan öğrencilerin ebeveynlerini reddedici algıladıklarını (Turgut, 2005) göstermektedir. Bu nedenle zorba ve kurban öğrencilerin genel olarak yaşadıkları çevreden doyum elde etmede sorunlar yaşadıkları söylenebilir.

Araştırmada zorbalığa karışanlar (zorba, kurban ve zorba/kurban) ve karışmayanlar olarak iki grup ele alınarak, öğrencilerin sosyal beceri ve çeşitli alanlardaki yaşam doyumları karşılaştırılmıştır. Daha sonra yapılacak araştırmalarda zorba, kurban, zorba/kurban ve karışmayanlar olarak gruplandırılarak karşılaştırılmalarının yapılması daha ayrıntılı bilgiye ulaşmayı sağlayabilir. Ayrıca bu

çalışmada sadece zorba ve kurban olma eğilimlerinin yordayıcıları belirlenmeye çalışılmıştır. Öğrencilerin farklı zorbalık gruplarında, özellikle de zorba-kurban grubunda olmalarını yordayan değişkenlerin belirlenmesine yönelik çalışmaların yapılması önerilmektedir. Araştırmada kurban olma eğiliminin okuldan algılanan yüksek doyum tarafından açıklandığı belirlenmiştir. Kurban öğrencilerin okuldan doyum elde etmesini sağlayan faktörlerin neler olabileceği başka araştırmalara konu olabilir. Bu araştırmada zorba ve kurban öğrencilerin olumsuz sosyal davranışlara sahip olduğu belirlenmiştir. Bu nedenle zorba, zorba/kurban ve kurban öğrencilere sosyal becerileri geliştirmeye yönelik eğitimler verilebilir. Ancak bu araştırmada zorba ve kurban öğrencilerin hangi olumsuz sosyal davranışları sergiledikleri belirlenmemiştir. Hangi olumsuz sosyal davranışların zorbalarda, hangilerinin ise kurbanlarda daha fazla sergilendiğini belirlemek bu gruplara yönelik yapılacak çalışmaları planlamak için yararlı olacaktır. Ayrıca okul psikolojik danışmanları yapacakları bireysel veya grup danışmalarında ya da rehberlik çalışmalarında zorbalığa dahil olan öğrencilere yönelik stresle başa çıkma, arkadaşlık ilişkilerini geliştirme, kendini ifade etme, sağlıklı iletişim yolları vb. becerileri kazandırmayı amaçlayan çalışmalara ağırlık vermelidirler. Ayrıca zorbalığa karışan öğrencilere psikolojik yardım ve sosyal destek sağlanabilir. Okullarda zorbalığı önlemeye yönelik çalışmaların okul kapsamlı programlar olması önerilmektedir. Çünkü zorbalık bazı öğrencilerin kişisel problemi değil, öğrencilerin ortaklaşa sosyal problemidir (Juvonen ve Graham, 2004). Bu nedenle program tüm öğrencileri, personeli ve hatta aileleri içermelidir. Buna örnek olarak Olweus'un zorbalığı önleme programı verilebilir. Olweus (2001; Akt. Juvonen ve Graham, 2004) okul kapsamlı önleme programının sosyal çevreyi yeniden yapılandırmayı amaçladığını ve böylece de zorbalık için daha az olanak ve ödül olacağını belirtmektedir. Böyle bir program okul kültürünün değişmesinde etkili olacaktır. Böylece öğrencilerin yaşadıkları çevreden ve okuldan algıladıkları doyumun artabileceği, sağlıklı arkadaşlık ilişkileri geliştirebilecekleri düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Akgün, S. (2005). Akran zorbalığının anne-baba tutumları ve anne-baba ergen ilişkisi açısından değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akiba, M. (2004). Nature and correlates of bullying in Japanese middle school. *International Journal of Educational Research*, 3(41), 216-236.
- Andreou, E. (2000). Bully/victim problems and their association with psychological constructs in 8 to 12 -year-old greek school children. *Aggressive Behavior*, 26(1), 49-56.
- Arora, C. M. (1987). Defining bullying for a secondary school. *Educational and Child Psychology*, 3(4), 110-120.
- Ash, C. & Huebner, E. S. (2001). Environmental events and life satisfaction reports of adolescents: A test of cognitive mediation. *School Psychology International*, 22, 320 – 336.
- Atik, G. (2006). The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness, and academic achievement in predicting bullying among middle school students. *Yüksek Lisans Tezi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Ankara.
- Austin, S. & Joseph, S. (1996). Assessment of bully/victim problems in 8 to 11year-olds. *British Journal Educational Psychology*, 66, 447-456.
- Avcıoğlu, H. (2005). *Etkinliklerle Sosyal Beceri Öğretimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Bacanlı, H & Erdoğan, F. (2003). Matson Çocuklarda Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği'nin (MESSY) Türkçe'ye uyarlanması. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 351-379.
- Banks, R. (1997). *Bullying in schools*. Champaign, IL: ERIC Clearinghouse on Elementary and Early Childhood Education. (ERIC Document Reproduction Service No. ED407154)
- Bayraktar, F. (2006). İlköğretimde zorbalık ve kurban olma: Ergenlik öncesi çocuklarda zorbaların, kurbanların, zorba/kurbanların ve katılmayan grubun karşılaştırılması. *Türk Psikoloji Bülteni*, 12(38), 43-58.
- Bilgiç, E. (2007). İlköğretim 1. kademedeki görülen zorba davranışlarının sınıf değişkenleri ve atmosferi algılamalarına göre incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlköğretim Bölümü, Adana.
- Borg, M.G. (1998). The emotional reactions of school bullies and their victims. *Educational Psychology*, 18, 433-444.
- Cenkseven, F. (2004). Üniversite öğrencilerinde öznel ve psikolojik iyi olmanın yordayıcılarının incelenmesi. *Doktora Tezi*. Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. Adana.
- Cenkseven Önder, F. & Yurtal, F. (2008). Zorba, kurban ve olumlu özellikler taşıyan ergenlerin aile özelliklerinin incelenmesi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri / Educational Sciences: Theory & Practice*, 8(3), 805-832.

- Champion, K., Vernberg, E., & Shipman, K. (2003). Nonbullying victims of bullies: Aggression, social skills, and friendship characteristics. *Applied Developmental Psychology, 24*, 535-551.
- Craig, W. (2004). Bullying and Fighting. In William Boyce (Ed.) *Young people in Canada: Their health and wellbeing*. Health Canada, HBSO: Health Behaviours in School-Aged Children, a World Health Organization Cross-National Study, 87-96.
- Craig, W. M., Pepler, D. J., & Atlas, R. (2000). Observations of bullying on the playground and in the classroom. *International Journal of School Psychology, 21*, 22-36.
- Craig, W. M., Peters, R. D., & Konarski, R. (1998). Bullying and victimization among Canadian school children. *Applied Research Branch Strategic Policy Human Resources Development*. Kanada: Hull, Quebec, http://psycserver.psyc.queensu.ca/craigw/Craig_Konarski_Peters_1998Report.pdf. 2007, 29 Aralık 2007 tarihinde ziyaret edildi.
- Collins, K. & Bell R. (1996). Peer perceptions of aggression and bullying behavior in primary schools Ğn Northern Ireland. *Understanding Aggressive Behavior in Children, 794* (1), 336-338.
- Çetin, F., Alpa Bilbay, A., & Albayrak Kaymak, D. (2003). *Araştırmadan Uygulamaya Çocuklarda Sosyal Beceriler*. (3. Baskı). İstanbul, Epsilon Yayıncılık.
- Çivitçi, A. (2007). Çok Boyutlu Öğrenci Yaşam Doyumu Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması: geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Eğitim Araştırmaları Dergisi, 26*, 51-60.
- Deniz, M. E. (2002). Üniversite öğrencilerinin karar verme stratejileri ve sosyal beceri düzeylerinin baskın ben durumları ve bazı özlük niteliklerine göre karşılaştırılmalı olarak incelenmesi. *Doktora Tezi*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Deniz, M. E. (2006). The relationships among coping with stress, life satisfaction, decision making styles and decision self esteem: An investigation with Turkish University Students. *Social Behaviour and Personality, 34*(9), 1161-1170.
- Diener, E., Emmons, R. A., Larsen, R. J., & Griffin, S. (1985). The satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment, 49*, 71-75.
- Diener, E. & Lucas, R. E. (1999). Subjective well-being: Three decades of progress. *Psychological Bulletin, 125*(2), 276-303.
- Dora, S. (2003). Sosyal Problem Çözme Envanteri (Revize Edilmiş Formu)'nin Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Dölek, N. (1998). Öğrencilerde zorbaca davranışlar. *IV. Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Atölye Çalışması*, Ataum-Cebeci- Ankara.
- Dölek, N. (2002). İlk ve orta öğretim okullarındaki öğrenciler arasında zorbaca davranışların incelenmesi ve "Zorbalığı Önleme Tutumu Geliştirilmesi Programı'nın etkisinin araştırılması. *Yayımlanmamış doktora tezi*. Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ekblad, S. & Olweus, D. (1986). Applicability of Olweus' aggression inventory in sample of Chinese primary school children. *Aggressive Behaviour, 12*(5), 315-325.
- Espelage, D. L., Bosworth, K., & Simon, T. R. (2000). Examining the social context of bullying in early adolescence. *Journal of Counseling and Development, 78*(3), 326-333.
- Flashpohler, P.D., Elfstrom, J. I., Vanderzee, K. L., Sink, H. E. & Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools, 46*(7), 636-649.
- Flouri, E. & Buchanan, A. (2002). Life satisfaction in teenage boys: The moderating role of father involvement and bullying. *Aggressive Behavior, 28*, 126-133.
- Fox, C. L. & Boulton, M. J. (2005). The social skills problems of victims of bullying: Self, peer and teacher perceptions. *British Journal of Educational Psychology, 75*, 313-328.
- Galloway, D. (1994). Bullying: The importance of a whole school approach. *Therapeutic Care and Education, 3*, 315-329
- Gilman, R. & Huebner, E. S. (2006). Characteristics of adolescents who report very high life satisfaction. *Journal of Youth and Adolescence, 35*, 311-319.
- Gresham, F.M. (1986). Conceptual issues in the assesment of social competence in children. In P.S. Strain, M. J. Guralnick, & H. M. Walker (Eds.), *Children's social behavior: Development, assessment, and modification* (pp. 143-179). New York: Academic Press.
- Gültekin, Z. (2003). Akran Zorbalığı Belirleme Ölçeği geliştirme çalışması. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Hazler, R. J., Hoover, J. H. & Oliver, R. (1992). What Kids Say About Bullying. *The Executive Educator, 20-22*.
- Huebner, E. S. (1994). Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children. *Psychological Assessment, 6*, 149-158.
- Juvonen, J. & Graham, S. (2004). Research based interventions on bullying. In Sanders, C. E. & Phye, G. D. (Ed.). *Bullying implications for the classroom*. Elsevier Academic Pres. USA.

- Kalliotis, P. (2000). Bullying as a special case of aggression. procedures for cross-cultural assessment. *School Psychology International*, 21(1), 47-64.
- Karatzias, A., Power, K. G. & Swanson, V. (2002). Bullying and victimization in Scottish secondary schools: Same or separate entities? *Aggressive Behavior*, 28, 45-61.
- Kartal, H. (2009). The ratio of bullying and victimization among Turkish elementary school students and its relationship to gender and grade level. *Social Science*, 20(2), 109-119.
- Kartal, H. & Bilgin, A. (2007). İlköğretim öğrencilerine yönelik bir zorbalık karşıtı program uygulaması: Okulu zorbalıktan arındırma programı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama Dergisi*, 3(2), 207-227.
- Kartal, H. & Bilgin, A. (2008). Öğrenci, veli ve öğretmen gözüyle ilköğretim okullarından yaşanan zorbalık. *İlköğretim Online*, 7(2), 485-495.
- Karaman-Kepenekçi, Y. & Çınkır, Ş. (2001). Lise düzeyinde öğrenciler arasında kabagüç. (yayınlanmamış araştırma raporu). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi. Ankara.
- Karaman-Kepenekçi, Y. & Çınkır, Ş. (2006). Bullying among Turkish high school students. *Child Abuse and Neglect*, 30, 193-204.
- Kaukianen, A., Salmivalli, C., Lagerspetz, K., Tamminen, M., Vaures, M., Mäki, H. & Poskiparta, E. (2002). Learning difficulties, social intelligence, and self-concept: Connections to bully-victim problems. *Scandinavian Journal of Psychology*, 43, 269-278.
- Kaya, A. & Siyez, D.M. (2008). Sociometric status and life satisfaction in Turkish primary and secondary school students. *Eurasian Journal of Educational Research*, 32, 69-82.
- Klicpera, C. & Klicpera, B. G. (1996). The situation of bullies and victims of aggressive acts in school. *Praxis der Kinderpsychologie und Kinderpsychiatrie*, 45, 2-9.
- Korkut, F. (2004). *Okul Temelli Önleyici Rehberlik ve Psikolojik Danışma*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Koç, Z. (2006). Lise öğrencilerinin zorbalık düzeylerinin yordanması. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kutlu, F. (2005). The effect of bullying management training on bullying behaviors of elementary school students. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.
- Ma, X. (2004). Who are the victims? In Sanders, C. E. & Phye, G. D. (Ed.). *Bullying implications for the classroom*. Elsevier Academic Press. USA.
- Man, P. (1991). The influence of peers and parents on youth life satisfaction in Hong Kong. *Social Indicators Research*, 24, 347-365.
- Martin, K. M., Huebner, E. S. & Valois, R. F. (2008). Does life satisfaction predict victimization experiences in adolescence?. *Psychology in the Schools*, 45(8), 705-714.
- Matson, J. L., Matson, M. L., & Rivet, T. T. (2007). Social skills treatments with children with autism spectrum disorders. *Behavior Modification*, 31, 682-707.
- Mellor, A. (1997). Bullying in Scottish secondary schools. SCRE Spotlights From The Scottish Council for Research in Education 23.
- Merrell, W. K. & Gimpel, G.A. (1997). *Social Skills of Children and Adolescents: Conceptualization*, Mynard H. & Joseph S. (1997). Bully/victim problems and their association with Eysenck's personality dimensions in 8 to 13 years old. *British Journal of Educational Psychology*, 85, 197-201.
- Nickerson, A. B. & Nagle, R. J. (2004). The influence of parent and peer attachments on life satisfaction in middle childhood and early adolescence. *Social Indicators Research*, 66, 35-60.
- Olweus, D. (2005). *Bullying at School*. Australia, Oxford: Blackwell.
- Pavot, W., & Diener, E. (1993). The affective and cognitive context of self-reported measures of subjective well-being. *Social Indicator Research*, 28, 1-20.
- Pekel, N. (2004). Akran zorbalığı grupları arasında sosyometrik başarı durumlarının incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Hacettepe Üniversitesi. Ankara.
- Pekel-Uludağlı, N. & Uçanok, Z. (2005). Akran zorbalığı gruplarında yalnızlık ve akademik başarı ile sosyometrik statüye göre zorba/kurban davranışı türleri. *Türk Psikoloji Dergisi*, 20 (56), 77-92.
- Perren, S. & Hornung R. (2005). Bullying and delinquency in adolescence: Victims and perpetrators family and peer relations. *Swiss Journal of Psychology*, 64(1), 51-64.
- Perry, D. G., Willard, J. C., & Perry, L. C. (1990). Peer perceptions of the consequences that victimized children provide aggressors. *Child Development*, 61, 1310-1325.
- Peterson, C., Park, N. K., & Seligman, M. E. P. (2005). Orientations to happiness and life satisfaction: The full life versus the empathy life. *Journal of Happiness Studies*, 6, 25 - 41.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: tanımı, türleri ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2, 531.
- Rigby, K. (2002). *New Perspectives on Bullying*. London: Jessica Kingsley.
- Rigby, K. (2004). Addressing bullying in schools: Theoretical perspectives and their implications. *School Psychology International*, 25(3), 287-300.

- Rigby, K. & Slee, P. (1992). Dimensions of interpersonal relations among Australian children and implications for psychological well being. *Journal of Social Psychology*, 133, 33-42.
- Salmivalli, C., Huttunen, A., & Lagerspetz, K. M. J (1997). Peer networks and bullying in schools. *Scandinavian Journal of Psychology*, 38(2), 305-312.
- Sanders, C.E. (2004). What is bullying? In Sanders, C. E. & Pbye, G. D. (Ed.). *Bullying implications for the classroom*. Elsevier Academic Pres. USA.
- Segrin, C. (2001). Social skills and negative life events: testing the deficit stress generation hypothesis. *Current Psychology*, 20(1), 17-19.
- Schwartz, D. (2000). Subtype of victims and aggressors in children's peer groups. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 28, 181-192.
- Schwartz, D., Dodge, K. A., & Coie, J. D. [1993]. The emergence of chronic peer victimization in boy's play groups. *Child Development*, 64, 1755-1772.
- Sharp, S. & Smith, P. K. (1994). *School Bullying: Insights and Perspectives*. London: Routledge.
- Smith, P. K., Pepler, D., & Rigby, K. (2006). *Bullying in schools: How successful can interventions be?* Excerpt: Cambridge University Press. http://books.google.com.tr/books?id=Poaf08EaS2MC&printsec=frontcover&dq=bullying&source=gbs_summary_s&cad=0 15 Mart 2008 tarihinde ziyaret edildi.
- Smith, P. K., Talamelli, L., Cowie, H., Naylor, P., & Chauhan, P. (2004). Profiles of non-victims, escaped victims, continuing victims and new victims of school bullying. *British Journal of Educational Psychology*, 74, 565-581.
- Stevens, V., De Bourdeaudhuij, I., & Van Oost, P. (2002). Relationship of the family environment to children's involvement in bully/victim problems at school. *Journal of Youth and Adolescence*, 31(6), 419-428.
- Sutton, J. & Smith, P. K. (1999). Bullying as a group process: An adaptation of the participant role approach. *Aggressive Behaviour*, 25, 97-111.
- Turgut, A. (2005). The relationship between bullying tendency, parental acceptance-rejection, and self-concept among seventh grade students. *Yüksek Lisans Tezi*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Totan, T. (2008). Ergenlerde zorbalığın anne, baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.
- Veenhoven, R. (1996). The study of life satisfaction. In W. E. Saris, R. Veenhoven, A. C. Scherpenzeel & B. A. Bunting (ed.) *Comparative Study of Satisfaction with Life in Europe*, Eötvös University Pres., 11-48.
- Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan Bireye Mutluluk Resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- You, S., Furlong, M. J., Felix, E., Sharkey, J.D. Tanigawa, D., & Green, J.G. (2008). Relations among school connectedness, hope, life satisfaction, and bully victimization. *Psychology in the Schools*, 45(5), 446-460.
- Yurtal, F. ve Cenkseven, F. (2007). İlköğretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 1-13.